

معجم المصطلحات الطبية (العربی/ الفارسی/ الانجلیزی)

مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی
دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

عربی/ پارسی/ انگلیسی

زیر نظر دکتر ابوالقاسم سلطانی

گردآورندگان

میثم شیرزاد / مینا چراغی نیرومند

شهرزاد ایران نژاد / محمدرضا شمس اردکانی

طراح جلد و گرافیک: صادق جمالی

ناشر: مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی،

دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۶۲۵،۰۰۰ ریال

کلیه حقوق این اثر متعلق به مرکز تحقیقات طب سنتی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی است.

کتابخانه تخصصی طب سنتی

کتابخانه تخصصی طب سنتی

کتابخانه تخصصی طب سنتی

سازمان بهداشتی و آموزش پزشکی
سازمان امور پزشکی و خدمات بهداشتی
و درمانی

جمهوری اسلامی ایران
وزارت بهداشت و درمان

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

عنوان و پدیدآور: فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران / زیر نظر ابوالقاسم سلطانی؛ گردآورندگان: میثم شیرزاد، [و دیگران].
تهران: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی، مرکز تحقیقات طب سنتی و معقرات پزشکی
مشخصات نشر: جدول، نمودار.
مشخصات ظاهری: شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۰۷-۲۹-۲
وضعیت فهرست نویسی: فیا
پادداشت: گردآورندگان میثم شیرزاد، میتا چراغی نیرومند، شهرزاد ایران نژاد، محمد رضا شمس اردکانی.
پادداشت: واژه نامه.
پادداشت: کتابخانه.
موضوع: پزشکی سنتی -- اصطلاح‌ها و تعبیرها
شناسه افزوده: شیرزاد، میثم
شناسه افزوده: سلطانی، ابوالقاسم، ناظر
شناسه افزوده: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی، مرکز تحقیقات طب سنتی و معقرات پزشکی
رده بندی کنگره: ۱۳۵۱۳۵۱۳۵۱۳۵ RTV
رده بندی دی یو بی: ۶۱۰/۳
شماره کتابشناسی ملی: ۳۲۶۶۳۵۳

فهرست

پیشگفتار

دبیچه

درآمد

گردآوری اصطلاحات، انتخاب و سامان‌دهی سرمدخل‌ها

تدوین بخش فهارسی

تدوین بخش انگلیسی

آوانویسی

تقدیر و تشکر

ویژگی‌ها و راهنمای استفاده

سرمدخل‌ها

ترتیب مدخل‌ها

مدخل‌های ارجاعی

مدخل‌های فرعی

شماره مدخل‌های اصلی

بخش فارسی

بخش انگلیسی

دو

پنج

شش

هفت

هشت

نه

دوازده

دوازده

سیزده

سیزده

سیزده

سیزده

سیزده

سیزده

سیزده

چهارده

پانزده
پانزده
پانزده
پانزده
پانزده
پانزده
پانزده

www.ketab.ir

نام‌های اختصاری و نشانه‌ها
نام‌های اختصاری و کامل کتاب‌های مورد استناد
نشانه‌های اختصاری بخش فارسی
نشانه‌های اختصاری بخش انگلیسی
کاربرد نشانه‌ها در بخش فارسی
کاربرد نشانه‌ها در بخش انگلیسی
نشانه‌های آوانویسی

بدننه فرهنگ
کتاب‌شناسی

ارائه خدمات این طب سنتی به مردم عزیز کشورمان همواره دغدغه مسئولین محترم کشور بوده است. سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری، آموزش، پژوهش و سرانجام نهادینه نمودن طب سنتی در نظام سلامت کشور طبیعتاً منجر به دستیابی به این مهم خواهد شد. مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی به عنوان اولین مرکز تحقیقاتی مصوب در حوزه طب سنتی و مفردات پزشکی همواره در تلاش بوده است تا با انجام تحقیقات بومی روزآمد، تدوین برنامه‌های سیاست‌گذاری و اجرایی و هم‌چنین انتشار مقالات و کتب نه تنها زمینه‌های لازم را برای نهادینه نمودن طب سنتی در نظام سلامت کشور فراهم نماید؛ بلکه از این راه گامی هر چند کوچک در تحقق آرمان مردم مبین‌مان که همانا تعالی دوباره فرهنگ و تمدن ایران و اسلام است، برداشته باشد.

تأمین منابع قابل اعتماد مطالعاتی از اولین اقدامات لازم برای محققین جهت تحقیق، مدرسین جهت آموزش، دانشجویان و علاقه‌مندان طب سنتی برای مطالعه است. در این راستا، این مرکز در عمر کوتاه خود توانسته است با انتشار ده‌ها مقاله، تألیف و ترجمه و هم‌چنین تصحیح و تحشیه کتب طب سنتی سهم خود را در کشور ادا نماید. رویکرد عالمانه به هردانشی نیازمند فراگیری ادبیات ویژه آن دانش و تسلط بر نحوه نگارش متون تخصصی است. طب سنتی ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. از این رو ورود به عرصه متون طبّی بی‌نیاز از تسلط به واژگان و اصطلاحات مرسوم این طب نخواهد بود. به منظور تحقق این امر، مرکز تحقیقات طب سنتی با تصویب تدوین کتاب «فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران» در دهمین جلسه شورای پژوهشی مرکز با عقد قرارداد به شماره ۱۳۸۸/۱۲/۱۵ گام مهمی را در این عرصه برداشت.

کتابی که در پیش رو دارید «فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران» که در طی چندین سال کار متقن به همت دکتر میثم شیرزاد و همکاران و نظارت موشکافانه‌ی استاد برجسته و اندیشمند جناب آقای دکتر ابوالقاسم سلطانی به انجام رسیده است، یکی از دقیق‌ترین و عالمانه‌ترین تلاشهای امروزمین در این عرصه به شمار می‌رود. این مجموعه که بر هر دو عرصه معادل‌گذاری فارسی و معادل‌گذاری انگلیسی دست یازیده است، حرکتی پویا برای نیل به اهداف مذکور به شمار می‌رود. بررسی فرهنگهای موجود نشان میدهد در هر دو عرصه‌ی معادل‌های فارسی و معادل‌های انگلیسی نقائص بسیاری وجود دارد. دانشی که قریب به ۲۰۰ سال مطرود مانده و از سیر طبیعی روزآمدی دانش خارج شده است، به طبع در عرصه فرهنگ نویسی تخصصی از منابع کافی و اقتاع کننده برخوردار نخواهد بود. اثر حاضر تلاشی برای به حداقل رساندن این نقائص می‌باشد. بدین لحاظ بر خود لازم می‌دانیم از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر سلطانی برای نظارت بر این اثر و زحمات فراوانی که جناب آقای دکتر شیرزاد و همکارانشان در فراهم آوردن این مجموعه نفیس متحمل گردیده‌اند، سپاسگزاری نمائیم. از حمایت‌های مادی و معنوی جناب آقای دکتر عصاره ریاست محترم ستاد توسعه علوم و فناوری گیاهان دارویی و طب ایرانی، معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری اسلامی ایران در انتشار و نگارش پیشگفتاری بر این اثر کمال تشکر و سپاسگزاری را داریم. باشد تا این گام که در جهت تأمین منابع مطالعاتی برای پژوهشگران حوزه طب سنتی و احیاء فرهنگ و تمدن اسلام و ایران است موجب رضایت ایزد منان گردد. مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی ضمن اعلام آمادگی خود برای حمایت از پژوهشگران این عرصه و حرکت‌های علمی بعدی برای نیل به اهداف بلندتر با آغوشی باز‌پذیر نظرات، انتقادات و پیشنهادات اساتید، محققان و دانش پژوهان حوزه طب سنتی در خصوص این اثر می‌باشد. از آنجا که این حرکت، گامی نخست در پروژه‌ای جاری می‌باشد، از پژوهشگران علاقه‌مند به ساماندهی واژه‌شناسی طب سنتی ایران دعوت می‌شود به این پروژه بپیوندند و با گوشزد کردن اشتباهات، پیشنهادات در زمینه‌ی سرمدخل، ارائه‌ی توضیحات فارسی یا معادل‌های انگلیسی مناسب‌تر یا این مرکز از طریق تلفن / فاکس ۸۸۷۷۶۰۲۷ و یا پست الکترونیکی info@itmrc.org تماس بگیرند. همچنین خوانندگان گرامی می‌توانند پیشنهادات و نقطه نظرات خویش را بطور مستقیم با مولفین اثر از طریق پست الکترونیک itm.dictionary@gmail.com ارسال نمایند. مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی پیشاپیش از مشارکت شما فرهیختگان در ارتقا بخشیدن به این اثر در چاپ‌های بعدی صمیمانه سپاسگزاری می‌نماید. با این امید که بتوانیم با در نظر گرفتن پیشنهادات و انتقادات، آثار بعدی را با کیفیتی بهتر و بالاتر منتشر نماییم. انشاء الله ...

مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی
دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

پیشگفتار

دانش نگهداشتن درستی تن و روان و دور ساختن بیماری و ناخوشی از جسم و جان، از آغاز آفرینش با انسان‌ها همراه بوده، و پزشکی را با زندگانی ایشان درمیخته است. هر قومی نیز با هوش و بینش خویش، در این راه، اندوخته‌ای از دانش و هنر گردآورده، آزموده و مکتبی مکتوب نیز از آن به جای گذارده است. مکتب طب سنتی ایران نیز میراث گرانقدر بر جای مانده از تلاش و تجربه هزاران دانشمند و پزشک گمنام و نامی‌ای است که متأثر از آموزه‌های آسمانی، در دامن مردمان خردمند ایران زمین و اندیشه و حکمت ایرانی، در گذر قرن‌های طولانی، بالنده گشته، در مسیر رشد و پیشرفت درخشان و تابان خود به اهتمام و دوراندیشی بزرگانی از حوزه فرهنگ و تمدن اسلام و ایران چون رازی، ابن سینا، خرجانی و اطباء بلندنظر و دانشمند پیشین و پسین ایشان، قدم فراتر از این سرزمین نهاده، به مدارس و محافل عالی علمی و آموزشی شرق و غرب راه یافته و سالیان بسیار، اساس و سرلوحه تعالیم آنان قرار گرفته است.

به گواه مورخان و محققان نکته‌سنج، پزشکان این مرز و بوم با علاقه و اشتیاقی وافرد در مسیر احیا و گسترش سنت‌های نیکو و حکیمانه گذشتگان، در فراهم آوردن، تدوین، تألیف و به دست دادن اثری مکتوب از اندیشه‌های دانشمندان ایرانی، چه بسیار که به جستجوی منابع و رسائل مهم پرداخته‌اند و مشقت‌های فراوان کشیده‌اند چنان که اگر احتمال داده‌اند که کتابی یا اثری از خرد و دانش پیشینیان موجود و شایسته مراجعه ایشان است، آرامش نیافته‌اند تا آن که آن را بیابند؛ اگرچه به تحمل زحمت سفر یا به جان خریدن خطر و ضرر بوده است. به این طریق، گنجینه‌ای مکتوب از یافته‌ها و دستورات سودمند موافق با طبع و طبیعت مردم این سرزمین، از دیرباز که عرصه ظهور دانشکده‌های بزرگ پزشکی - از جمله، در دانشگاه جندی شاپور - بوده، ذخیره گردیده و به ودیعه نهاده شده است. حکمای اندیشمند و اطباء دانشمند ایران زمین، دانش طب سنتی ایران را در دو شاخه اصلی عنوان داده و مدون ساخته‌اند. اول، طب نظری یا جزء نظری طب که شناختن احوال و دگرگونی‌های بدن انسان و سبب‌ها و نشانه‌های صحت و تندرستی و بیماری را که چه چیز است و چند است و مانند آن، سامان داده و پدید آورده‌اند و مشتمل بر فصول مختصر یا مفصل در امور طبیعی، اسباب و علل و دلایل و علائم است؛ دوم، طب عملی یا آن چه از آن به جزء عملی طب یاد می‌کنند که دانستن آن است که صحت و تندرستی چگونه نگاه دارند و اگر از تن به درآید، چگونه بازگردانند و مرض را از بدن‌ها دور سازند و این که چیزهای سودمند را چگونه و چه اندازه به کار ببندند و این خود مشتمل بر تدابیر، دارو درمانی و اعمال یدوی است.

طب نزد اهالی اندیشه و خرد سرزمین ایران، شاخه‌ای است از درخت کهن حکمت، و پیشه‌ای است از روی هنر و فراست که به احوال تن انسان و دگرگونی آن نظر کرده و تندرستی وی نگاه دارد و چنانچه صحت از بدن بیرون برود و بیماری عارض شود، به علم و عمل آن را بازگرداند و اسباب دفع مرض را آماده کند؛ یعنی حفظ تندرستی را بر بازگرداندن آن پس از بیماری و مرض، مقدم دانسته‌اند و دست‌یابی به این صحت را در خدمت به طبیعت بدن یافته‌اند که قادر به رفع نابسامانی‌ها و بازیابی سامان خود است؛ از این رو، طبیب را خادم طبیعت نام برده‌اند. پزشکان درس آموخته در مکتب طب ایرانی، به «تن و روان»، «جسم و جان» و سرشت انسان در پهنه آفرینش حکیمانه و بی‌کم و کاست جهان و جهانیان، چون وجودی واحد و یک پارچه نگریسته‌اند و هر دو ساخت را در حفظ تندرستی و درمان به یاری تجربه‌ها و آزمون‌ها، مد نظر قرار داده‌اند. هم‌چنین، به تفاوت در طبع آدمیان که از در آمیختن طبیعت جنس و فصول و سنین و مانند آن گوناگون شده و آن را مزاج نام گذاشته‌اند، نظر داشته، راه‌ها و روش‌ها و رهنمودهای متفاوتی را در بهداشت بدن و علاج بیماران به تناسب و اقتضای طبع انسان‌ها پیش رو نهاده‌اند. افزون بر شناخت طبع و ترکیب افراد، دریافتن مزاج و خاصیت آن چه از غذا و خوردنی‌ها و غیر آن، سراسر زندگی ایشان را فرا گرفته و ترکیب و تأثیر آنها کوشیده‌اند و برای هر فردی هم آهنگ ساختن این تفاوت‌ها را در راه و رسم و سبک زندگی‌شان، راهگشای سلامتی برشمرده‌اند.

در دانش پزشکی سنتی ایران، حفظ تندرستی بر پایه و مایه عواملی صورت می‌بندد که حکما از آن به اصول شش گانه ضروری یاد کرده‌اند و صحت و سلامت فرد و جامعه را در جامه عمل پوشانیدن به رهنمودها و دستورالعمل‌های متناسب و به جای هر کدام از این عوامل اساسی دانسته‌اند که این منظور جز به آموزش و تربیت عموم مردم و آگاهی و پی‌جویی و به کار بستن آنها حاصل نمی‌گردد. این عوامل اساسی عبارتند از هوا و آن چه بدان پیوسته است، خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها، حرکت و سکون، خواب و بیداری، احتیاس و استفرغ، یعنی نگاه داشتن مواد مفید در بدن و فارغ شدن و دفع مواد زائد از بدن و در نهایت اعراض نفسانی یعنی حالات و دگرگونی‌های روحی و روانی. دانشمندان و طبیبان حکیم ایران زمین، صحت و تندرستی را در تعادل طبیعی در افعال بدن و خالی بودن از هر گونه خلل و کاستی در آنها خوانده‌اند و بیماری و مرض را هنگامی دانسته‌اند که افعال از حال طبیعی و تعادل خود بیرون برود و تن آدمی از صحت رفتار خود فاصله یابد. بر این اساس، درمان و علاج بیماری بر اصول و تدابیری بنا گردیده که فرد را در بازیابی تندرستی‌اش مساعدت کند. این اصول سه گونه‌اند؛ درمان با تدابیر و رهنمودهای غذایی، درمان با کار بستن دارو، درمان با کارهای دستی [ماساژ، روغن مالی، جراحی، حمامات و...]. این اصول آن چنان‌ند که اگر از طریق یکی به طور کلی و یا به حد کفایت، درمان حاصل نشود، آن‌گاه به دیگری رجوع کنند. چنین میراث پربراری که گوشه‌ای از اصول و مبانی دقیق و عمیق آن بازگو گردید، به شهادت تاریخ، در پی تحولات و دگرگونی‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، دست نخورده رها شد و بخش قابل توجهی از این مکتوبات به دست طمعانی ناسپاس به تاراج رفت و دانش نهفته در آن، بدون هیچ آزمون و بررسی و دلیل کنار گذاشته شد؛ در حالی که بهره‌مندی از آنها نه تنها لازم به نظر می‌رسید و می‌رسد؛ بلکه زمینه‌ساز ابتکارات و کشفیات تازه و ظهور اندیشه‌هایی نو در دانش پزشکی می‌گردد و خواهد گردید.

اکنون پس از گذشت چند قرن هجران و سکوت، به یاری و عنایت خداوند و به همت بزرگان و دانشمندان بلند نظر این سرزمین، در طول این سالیان، زمین‌ها و زمینه‌ها مساعد و حاصلخیز گردید و بذرها اصلاح شد و به حکم هدایت‌ها و راهبری‌های مدیرانه رهبر فرزانه، توجه عالمانه دانشمندان و پزشکان، روی‌آوری آگاهانه مردمان و پی‌تردیدی، حمایت‌ها و زمینه‌سازی‌های راهبردی متولیان امر، روش‌ها و رهنمودهای بهداشتی و درمانی این مکتب فروزان، و نیز اندرزها و

دستورهای خوراکی و دارویی آن، نگاهداشت تندرستی و بهبود جسم و جان را یاری از سرگرفت و تشخیص پزشکی امروز به زیور بصیرت و درایت طبای دیروز آراسته گردید. براین اساس، دانشمندان، پزشکان و محققانی دلباخته این مکتب و به اشتیاق احیای دانش و حکمت بی قیمت گذشتگان، گرد هم آمده‌اند تا میراث مکتوب آن را از نسخه‌ها و دستنوشته‌های به جا مانده از بزرگان و حکما فراهم آورده، به تصحیح، ترجمه، تألیف، تحریر، چاپ، نشر و ارایه آنها، کتب و رساله‌های ایشان را سندی ماندگار و ذخیره‌ای پربار از دانش و خرد و آگاهی‌ای محققانه سازند.

به همین منظور و در اجرای رهنمودهای رهبر حکیم و فرزانه انقلاب اسلامی که همواره تعیین‌کننده و راهگشا بوده است و به خصوص نصب العین قرار دادن دست نوشته معظم له در سال ۸۶ خطاب به ریاست محترم جمهور بدین مضمون: «این گیاهان دارویی و طب سنتی، از جمله کارهایی است که می‌تواند باب جدیدی در مسایل کلان مربوط به بهداشت و درمان بگشاید» تلاشی گسترده در سطح ملی صورت پذیرفت و با تأکید و حمایت دولت محترم، ستاد توسعه پژوهش و فناوری در گیاهان دارویی و احیاء طب ایرانی و یا به عبارت بهتر احیا مکتب پزشکی ایران در عداد سایر ستادهای علوم و فناوری در معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری در سال ۱۳۸۷ تأسیس شد تا این ستاد بعنوان یک مرکز هماهنگ‌کننده ملی بتواند مسیر شتابان و همواری را با همراهی و هم‌اندیشی نخبگان این در رسیدن به قله‌های حیات بخش نشانده‌گری نماید. یکی از طرح‌های مهم و اولویت دار ستاد مذکور، حمایت از احیاء آثار مکتوب طب سنتی و تدوین و نگارش آثار فاخر در حوزه طب سنتی ایران که با همت عالی گروهی از فرهیختگان و شیفتگان این حوزه در حال اجراست، می‌باشد. در سالهای اخیر موسسات و مراکز علمی مختلفی، با عزم راسخ و گامهای استوار، در این نهضت علمی - فرهنگی احیا میراث پزشکی مکتوب مشارکت نموده که از جمله مرکز محترم تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی؛ که با همت عالی خویش تجربیات ارزشمند مشاهیر و مفاخر طب سنتی کشور را جمع‌آوری نموده تا به عنوان اسنادی ماندگار و منابعی ارزشمند برای علاقه‌مندان و آیندگان باقی بماند. این گروه با احساس مسئولیتی عمیق، کار ترجمه، تدوین و تصحیح این اندوخته‌های علمی و تجربی تاریخی و نیز تدوین و نگارش آثاری متقن و مستند در عرصه طب سنتی ایران را آغاز نموده و تاکنون چندین مجلد از این آثار به زیور و زینت چاپ آراسته گردیده است. کتابی که در پیشرو دارید: «فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران» به سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی می‌باشد. این اثر تلاش نموده است تا نقائصی که در زمینه اصطلاح‌شناسی طب سنتی ایران وجود دارد برطرف نماید. انشاءالله تعالی، نهضت احیاء و نشر آثار مکتوب طب سنتی اسلامی و ایرانی و رجعت به خویشین خویش، تا رسیدن به نقطه مطلوب ادامه یابد.

امید است انتشار کتاب حاضر، پاسخگوی بخشی از نیازهای علاقه‌مندان و متخصصان این حوزه، به ویژه پزشکان جوان خلاق و مستعد در گوشه و کنار مهن اسلامی باشد و به یاری خداوند متعال بتواند در تکوین و درخشش توانایی‌های آنان برای پایه‌ریزی شرایط مطلوب‌تری در آینده طب سنتی ایران، نقشی تأثیرگذار بر جای نهد. بی‌شک تهیه و انتشار هر نوشته‌ار اصیل، کاری بس گسترده است که جزا رهگذر تلاش و جدیت جمعی و گروهی مسیر نمی‌گردد. از این رو فرصت مغتنمی است که صمیمانه‌ترین سپاس‌ها و قدرشناسی‌های خود را از مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، جناب آقای دکتر میثم شیرزاد و همکاران و همه عزیزانی که در تدوین، گردآوری، ویرایش و چاپ این مستند کوشا بودند، ابراز نمایم.

دکتر محمدحسن عصاره

دبیر ستاد توسعه پژوهش و کاربرد گیاهان دارویی و طب ایرانی
معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری اسلامی ایران

دیباچه

ایرانیان میراث دار گنجینه سترگ دانش و فرهنگ نیاکان خود در سده های متمادی اند که همواره همچون چراغی پرفروغ در پهنه ی گیتی می درخشیده است. دانش پزشکی ایران در این میان جایگاهی ویژه و درخور کاوش دارد آنچه که امروز با نام «طب سنتی ایران» شناخته می شود، میوه ی تلاش دانشی و رنج پژوهندگی حکیمان بزرگ این مرز و بوم در سالیان دراز درخشش پزشکی ایران زمین در جهان است.

پزشکی کهن ایران دانشی است در گستره پزشکی اخلاقی که از انگاره های پزشکی مردمان دیگر بهره ها برده است. ایرانیان در گذر سالیان به یاری نگاه تیزبین، جستجوگر و سخن سنج خود، آن را بیازمودند، پالودند و بسیار بر آن افزودند. اگر تلاش های پیگیر پارسایی چون علی ابن رین طبری، علی بن عباس مجوسی اهوازی، محمد بن زکریای رازی، بوعلی سینا و سید اسماعیل جرجانی در زدودن انگاره های نادرست از پیکره ی این دانش و افزودن آموخته های ارزنده بر آن، از نگاشته های پزشکی اخلاقی نادیده انگاشته شود، از آن جز پیکره ای بی جان بر جای نخواهد ماند. طب اخلاقی امروز با گذر از هزارتوی نابه سامانی ها و دشواری های ناخجسته ی سده های اخیر به دست ما رسیده است. دانشی که کارکرد آن بر بالین بیماران در سالیان نزدیک، برای درمان بیماری های که دانش امروزین در آن چندان کاشانی نداشته است، کورسوی از امید به ارمغان می آورد. پاسداشت این گنجینه ی گرانبه جز با تلاش پیگیر و پژوهش بسیار برای زنده کردن این دانش در گستره ی امروز جهان شدنی نیست.

اکنون تلاشی خجسته برای پالودن نوشتارهای پزشکی کهن، جدا کردن سره از ناسره برای پژوهنده ی امروزین، و در دسترس گذاشتن یافته های آن برای دیگر پژوهشگران، در کار است. گمان می رود که این تلاش، یگانه راهی است که می تواند این دانش را با نقصان دانشی امروز جهان آمیخته سازد و توان خفته ی ارزشمندش را برای یاری پزشکی نوین در نگاهداشت تندرستی آدمیان و درمان دردهای ایشان، بیدار گرداند.

آنچه قابل چشم پوشی نیست، آنکه، تکاپوی جویندگان دانش که در نخستین سده های اسلامی به یاری آموزه های جانبخش اسلام، مایه رشد و شکوفایی بی همتای طب در میان دانشمندان مسلمان گردید، شالوده این دانش را به گونه ای چشمگیر با زبان عربی درآمیخته است. این درآمیختگی، پژوهنده دانش را به چالشی دشوار فرا می خواند. چالشی به سبب ناآشنایی با زبان تازیان از سویی و ارسر دشواری و ناسر راستی واژگان ویژه ی این دانش از دیگر سوی. این دشواری ها پژوهشگران را ناگزیر از استفاده از فرهنگی می سازد که از رهگذر آن واژگان پر کاربرد نوشتارهای نخست پزشکی باز شناخته شود و برابرهادهای گیرایری خواننده با رمی زبان فراهم آید.

فرهنگ پیش رو گام نخست به سوی گرد آوردن و پالودن واژگان پر کاربرد نوشتارهای نخستین پزشکی و پیشکش برابرهادهایی درخور برای ایشان است. با بررسی موشکافانه ای که داشته ام، گمان من آن است که این تلاش که از باریک نگری و تیزبینی نمایی برخوردار است، توانسته است تا مرزی درخور توجه به این هدف بلند دست یابد و چراغی پرفروغ بر تاریکی های فرارو در این گستره بتاباند.

این راه پس دراز و ناهمواری ها بیشمار است و این جستار، در را به روی کوشش هایی از این دست نخواهد بست. افزون بر دست مریزاد به نگارندگان دانشمند و پرتلاش این فرهنگ، امید آن دارم تا دیگر پژوهندگان و فرهیختگان این پهنه، به تلاش اکنون بسنده نکنند و قزون بر گسترش دامنه ی واژگان، برابرهادهای پارسی و انگلیسی فرهنگ پیش رو را نیز در آینده، ژرفایی دو چندان ببخشند.

از ایزد یکتا پیروزی و بهروزی همه ی جویندگان دانش را خواهم.

ابوالقاسم سلطانی

بهار یک هزار و سیصد و نود و سه خورشیدی

فرازوی هر پژوهشی در قلمروی طب سنتی ایران دو دسته دشواری زبانی قابل شناسایی است: دشواری های زبانی به هنگام مراجعه به منابع دست اول و دشواری های زبانی به هنگام گزارش نتایج پژوهش. در نبود ابزار درخور برای دست و پنجه نرم کردن با این دشواری ها، دور از انتظار نیست که پژوهشگر امروزی از به میدان طلبیدن منابع دست اول، از خطی و چاپی، حذر کند. در این شرایط، نه تنها حجمی عظیم از اطلاعات همچنان در قفسه های کتابخانه ها خاک خواهد خورد، بلکه پزشکی متعارف همچنان بر اساس نقل قول های دست چندم به قضاوت آنچه «طب سنتی ایران» می نامیم خواهد نشست. در نتیجه، امکان تعامل با پژوهشگران دیگر قلمروها از طریق توضیح طب سنتی ایران با ادبیاتی دقیق و پژوهیده، چه در درون مرزهای زبان فارسی، و چه در ابعاد بزرگتر، از دست می رود.

گذشته از دشواری هایی که هر پژوهشگر در مراجعه به منابع اولیه ی خطی و چاپ سنگی به جان می خورد، نیاز به آشنایی با ادبیات ویژه ی طب سنتی ایران اصلی ترین دشواری زبانی به هنگام مراجعه به منابع دست اول طب سنتی ایران است. مراجعه کننده، چه برای مراجعه به متون فارسی و چه عربی، نیاز به آشنایی با فن واژه های طبی و ویژه ی این مکتب طبی دارد. در مراجعه به متون عربی، آشنایی با زبان عربی و در دسترس داشتن یک فرهنگ واژگان عربی متعارف کافی نیست. زیرا، زبان عربی ای که مراجع با آن سروکار دارد، تنها ابزاری بوده است در دست مؤلف غیرعربی زبان؛ مؤلف این زبان را از آن خود کرده، برخی واژگان را به مفهومی جدید به کار گرفته، آنجا که لازم دیده واژگانی ساخته و گاه اصطلاح های فارسی را در لباس عربی به کار گرفته است.^۱ علاوه بر این ها، برخی واژه های غیرطبی در این گفتمان معنایی ویژه یافته اند، و آشنایی با این دسته واژه ها برای جلوگیری از کوفه می ناگزیر است.^۲ هر پژوهشگری برای ایجاد ارتباط با آنسوی قلمرویی که به آن تعلق دارد، دسته ای دشواری زبانی را به هنگام گزارش نتایج پژوهش به جان می خورد. یافتن زبان مشترک و معرفی فن واژه های ویژه ی قلمروی مبدا در قلمروی مقصد گام هایی نخستین اند، که بدون آن ها هرگونه تلاش برای ایجاد ارتباط عظیم خواهد بود. اما بخش دیگر، ویژه ی طب سنتی ایران در این زمانه است. این دشواری های ویژه، بسته به آن که قلمروی مقصد قلمروی پزشکی متعارف باشد یا زبان علمی بین المللی، صورتی متفاوت به خود می گیرند.

هنگامی که قلمروی مقصد قلمروی پزشکی متعارف است، دشواری اصلی در این پرسش مخ می نماید که تا کجا باید انتظار داشت که در تناظر با هر اصطلاح و ویژه ی گفتمان طب سنتی ایران یک برابر نهاد در طب متعارف وجود داشته باشد؟ تنها برای برخی اصطلاح های طب سنتی ایران می توان با اطمینانی قابل قبول برابر نهادی مستقیم در قلمروی پزشکی متعارف پیشنهاد داد. بیشتر فن واژه های مربوط به دانش تشریح در این دسته قرار می گیرند. پیشنهاد برابر نهاد های امروزی برای واحدهای اندازه و نام های بیماری ها نیازمند پژوهش بسیار است. اصطلاحات توضیح دهنده ی مبانی این مکتب طبی نیز هنوز نیازمند پژوهش اند؛ و از آنجا که این دسته اصطلاحات برای توضیح دیگر اصطلاحات به کار می روند، ساماندهی و تثبیت آنها ضرورت دارد. در هر حال، تنها پژوهش های گسترده در

۱. اصطلاح هایی چون الآرن، الیرسام، الحشکریشه، الزشکیه، التیبرشت، و مصدرهایی چون تلزیج، تغمز، تمثی یا توجیع در قاموس های متعارف عربی یافت نمی شوند.

۲. برای نمونه، واژه «ذهاب»، که واژه ای غیرطبی و غیر تخصصی است، در یک فرهنگ عمومی، چه عربی و چه فارسی، برابر نهادی سراست دارد. در حالی که «رفتن» در گفتمان طب سنتی ایران مفهوم جدیدی می یابد، به این معنا که، برای نمونه، عبارت «ذهاب ماء الإنسان» باید به گونه ای توصیف شود که برای خواننده به درستی «از میان رفتن مینای دندان» تداعی شود، نه «رفتن»ی که در زبان روزمره مورد اراده است. یا واژه «وطویه» به گونه ای توضیح داده شود، که «در کنار مفهوم رایج «تری» در زبان روزمره - مفهوم «سیالیت و آسانی شکل پذیری» که در فلسفه ی طب منظور است به ذهن برسد.

۳. معادل

آینده نشان خواهد داد که این دو قلمروی نظری طبی تا کجا می‌توانند (با اساس لازم است) همپوشانی داشته باشند. هنگامی که قلمروی مقصد زبان علمی بین‌المللی است، برابرهای هائی که تاکنون برای اصطلاحات «طب سنتی ایران» در منابع در دسترس بوده‌اند، نه تنها پراکنده و تصادفی‌اند و با یکدیگر همپوشانی دارند، بلکه بسیاری اصطلاحات دم‌دستی یا از اساس برابری ندارند، یا برابری مناسب ندارند.^۱ از یک سو، تلاش پژوهشگران ایرانی برای به قضاوت گذاشتن این علم در لباس زبان علمی بین‌المللی جوان است و گاه ناهماهنگی از سوی دیگر، منابع منتشر شده در این زمینه از جانب پژوهشگران غیر ایرانی محدود است. همچنین، کنجکاوی پژوهشگر غیر ایرانی پراکنده و متوجه بخش‌های محدود و تصادفی از این مکتب طبی بوده است.^۲ فن‌واژه‌های رایج در قلمروهای خوشاوند، مانند «طب اخلاطی»^۳ یونانی یا «طب یونانی»^۴ هند و پاکستان، نیز تناسب چندانی با نیازهای آکادمی امروزی ایران ندارند.^۵ گردآوری این فرهنگ تلاشی بوده است آغازین، برای فراهم آوردن ابزاری درخور برای دست‌وپنجه نرم کردن با این دشواری‌ها. قصد آن بوده است که با گردآوری جامع و سامان‌مند دلالت‌های متفاوت هراسطلاح در زبان فارسی، پژوهشگران از مراجعه به چندین مرجع کمتر در دسترس بی‌نیاز شوند. این گردآوری از اصطلاحات عربی کتاب «القانون فی الطب» آغاز شده است و به منابع و زبان‌های دیگر گسترش خواهد یافت. داده‌های زبانی کاربردی دیگر، مانند صورت‌های جمع و تلفظ‌ها و اشکال نگارشی مختلف برخی اصطلاحات نیز گردآوری شده‌اند. برابرهای انگلیسی استفاده شده توسط پژوهشگران از حوزه‌های متفاوت گردآوری و ساماندهی شده‌اند؛ آنجا که برای اصطلاحی برابرهای انگلیسی از پیش موجود نیست، بر اساس دلالت‌های اصطلاح در عربی و فارسی، تلاش برای پیشنهاد برابری درخور انجام شده است. آنجا که اکنون پیشنهاد برابرهای انگلیسی مشخص شدنی نیست، اصطلاح‌ها یا ادبیات ویژه‌ی طب سنتی ایران توصیف شده‌اند.

گردآوری اصطلاحات، انتخاب و سامان‌دهی سرمدخل‌ها

در مرحله‌ی اول، برای استخراج اصطلاحات، کتاب قانون فی الطب ابن سینا، به دلیل جامع بودن نسبی و وام گرفتن بسیاری مؤلفان بعدی از این کتاب، مرجع قرار گرفت.^۶ این منبع مباحث گسترده‌ای را، از مبانی فلسفی طب، اسباب و علل (علل و عوامل به وجود آورنده‌ی بیماری‌ها)، دلایل و علائم (دانش نشانه‌شناسی و علم علامات) و معالجات (شناخت و درمان بیماری‌ها) تا دانش مفردات و قریب‌ادین (ساخت داروهای ترکیبی)، در بردارد. در جریان گردآوری اطلاعات برای تدوین بخش فارسی، با توجه به نیاز پژوهشگران فارسی‌زبان امروزی، اصطلاحات کاربردی و رایج از منابعی دیگر^۷ نیز استخراج شده و سرمدخل قرار گرفتند.

اصطلاحات تخصصی مربوط به مبانی طب، آناتومی، داروسازی، نام‌های بیماری‌ها، دیگر اصطلاحات طبی و دسته‌ای واژه‌های عمومی به عنوان سرمدخل در این فرهنگ استخراج شدند. مفردات دارویی، به دلیل تفاوت بنیادی در روش‌شناسی تبیین ماهیت‌شان و وجود چندین منبع مفردات در دسترس، کنار گذاشته شدند و در این فرهنگ سرمدخل قرار نگرفتند. در مواردی که مفرداتی سرمدخل قرار گرفته، تنها معنای لغوی‌اش مورد نظر بوده است.^۸

۱. چنان که برای اصطلاح به نسبت پرکاربرد «دوای غذایی» برابری وجود ندارد یا برای «سوء المزاج» برابرهای dyscrasia به کار بسته می‌شود، که به دلیل داشتن دلالت‌های امروزی دیگر، مناسب نیست.

۲. نک: تدوین بخش انگلیسی.

۳. Humoral medicine.

۴. Unani medicine.

۵. نک: تدوین بخش انگلیسی.

۶. برای استخراج اصطلاحات، این منبع راهنمای اولیه قرار گرفت: جمعی از مؤلفین، معجم الاصطلاحات الطبية والأدوية المفردة المستعملة فی القانون فی الطب، دهل جدید: جامعه همدرد، ۱۹۹۸.

۷. منابعی چون کتاب الماء، بحر الجواهر، قریب‌ادین کبیر، طب اکبری و خود قانون فی الطب.

۸. زینحان را ببینید.

دو دسته واژگان عمومی نیز به عنوان سرمدخل در نظر گرفته شدند؛ آن‌ها که در متون طب سنتی ایران مفهومی ویژه یافته‌اند^۱، و آن‌ها که به فهم اصطلاحی طبی مشتق شده از این واژگان کمک می‌کنند.^۲ بسیاری واژه‌ها و اصطلاح‌هایی نیز که معنی‌شان به قرینه‌ی سرمدخل معروف‌تر و به صورت قیاسی قابل حدس زدن هستند سرمدخل قرار گرفتند.^۳ زیرا این فرهنگ به گونه‌ای تنظیم شده است که مراجعه‌کنندگانی نیز که عربی نمی‌دانند بتوانند به سادگی از آن استفاده کنند.

پس از گردآوری و بررسی سرمدخل‌ها، برخی از ایشان برای سادگی دسترسی و فهم بهتر در قالب جدول تنظیم شدند. با گسترش پژوهش‌ها در طب سنتی ایران، درویرایش‌های بعدی تعداد بیشتری از مدخل‌ها به این دسته خواهند پیوست.

تدوین بخش فارسی

توصیف اصطلاح‌های عمومی از واژه‌نامه‌های عمومی^۴ با رویکرد طبی انتخاب شدند. توصیف اصطلاح‌های تخصصی، شامل اصطلاح‌های مربوط به مبانی طب، آناتومی، داروسازی، نام بیماری‌ها و دیگر اصطلاح‌های طبی، از منابع معتبر گردآوری شدند.

در مورد واحدهای اندازه‌تلاش شده است پرکاربردترین مقادیر برای هر واحد اندازه‌گیری به عنوان معادل امروزی پیشنهاد شود.^۵ با این حال، با در نظر گرفتن اینکه یک واحد اندازه در هر دو زمان یا دو مکان دلالتی متفاوت داشته است، اطلاق یک مقدار امروزی به مقدار یک مفرد در هر نسخه‌ی طبی پژوهشی جداگانه می‌طلبد. پیشنهاد معادل امروزی در این فرهنگ تنها به منظور ارائه‌ی یک گمانه و سرنخ اولیه انجام شده است.

داده‌های زبانی کاربردی دیگر، مانند صورت‌های جمع و تلفظ‌ها و اشکال نگارشی اصطلاح‌ها، در مراجعه به هر منبع گردآوری شد. زیرا، پی‌گیری صورت‌های مفرد جمع‌های مکسر عربی (و برعکس) برای مخاطب غیر مسلط به زبان عربی می‌تواند همراه‌کننده باشد. همچنین، در متون طب سنتی ایران گاه صورت جمع یک اصطلاح و گاه صورت مفرد آن مصطلح‌تر شده است. از میان اشکال نگارشی مختلف، یک شکل به عنوان شکل اصلی انتخاب شد و دیگر اشکال به صورت مدخل ارجاعی در آمدند. از میان تلفظ‌های مختلف، یک تلفظ به عنوان تلفظ اصلی انتخاب شد و دیگر تلفظ‌ها پس از سرمدخل ضبط شدند. این انتخاب‌ها بر اساس فراوانی کاربرد در منابع طبی و لغتنامه‌ها^۶ و نیز گستردگی استفاده در میان استادان امروزی^۷ فن انجام شد.

منبع هر داده در بخش فارسی، پس از آن و در پراکنده صورت نام اختصاری هر کتاب مورد استناد، مشخص شد.^۸ این روش اشاره به منبع در برابر روش‌های دیگر - برای نمونه، دادن شماره یا حرف اختصاری به هر منبع - انتخاب شد، زیرا پژوهشگران در همان زمان مراجعه نیاز دارند بدانند که هر داده از چه منبعی استخراج شده است. در برخی موارد، که از واژه‌نامه‌ی دهخدا به عنوان منبع استفاده شد، منشاء داده در دهخدا نیز، برای آسان‌تر شدن پیگیری برای مراجعه‌کننده، به این شکل: «دهخدا - منتهی» ثبت شد.

ارائه‌ی اطلاعات متناقض در یک فرهنگ متعارف جایی ندارد. اما در این فرهنگ، به اقتضای طبیعت بررسی علمی که در طول زمانی بس دراز تکوین یافته، در مواردی که در تعریف برخی مفاهیم در منابع، از زمان‌ها و مکان‌های مختلف، تضاد یا تناقضی مشاهده شده است، عین مشاهدات با ذکر منبع ضبط شده‌اند. توصیف دقیق و سراسری هر

۱. ذهاب را ببینید.

۲. ژوزق را ببینید.

۳. برای نمونه، اصطلاح «سقف» فن واژه‌ی اصلی است که سرمدخل شدنش در چنین فرهنگی اولویت داشته است. پژوهنده‌ای که عربی نمی‌داند در برخورد با واژه‌ی «اسفاف» یا «استفاف»، با استخراج سه حرف اصلی و به صورت قیاسی می‌تواند معنی آن را دریابد.

۴. مانند دهخدا، المنجد، منتهی الارب و فرهنگ تفسیری (ناظم الأقطاب).

۵. برای این کار، از فرهنگ واژگان الأفراس الطیبة تصحیح دکتر حسن تاجبخش و نیز موسوعة وحدات القیاس العربیة و الإسلامیة نوشته محمود قاخوری بهره‌ی بسیار برده شده است.

۶. به ویژه در الماء، فریادین کبیر، بحر الجواهر، المنجد و دهخدا.

۷. تک: نام‌های اختصاری و کامل کتاب‌های مورد استناد.

اصطلاح، که یافتن هریک نیازمند پژوهش های دامنه دار بالینی یا کتابخانه ای آینده است، پس از گذشتن از آزمون خرد جمعی، در ویرایش های بعدی این فرهنگ جای خواهد گرفت. در ویرایش کنونی، دلالت های مختلف اغلب بدون قضاوت از جانب گردآوردندگان، گرد آمده است تا پژوهشگر مراجعه کننده، یا بسته به رویکرد خود با استناد به یک منبع، توضیح مورد نظر خود را برگزیند؛ یا همین تناقض را موضوع پژوهش های خود قرار دهد.^۱

این فرهنگ اصطلاحات به عنوان پلی میان پژوهشگر امروزی کنجکاو و متون دست اول طراحی شده است. بنابراین در گردآوری توضیحات سعی شده است، تا آنجا که منجر به سردرگمی مراجعه کننده نشود، ادبیات و ویژی منبع مورد استناد حفظ شود؛ علامت سجاوندی در متن وارد شده اند، رسم الخط به فارسی معیار بازگردانده شده است، برخی اصطلاحات دشوار در پراثر توضیح داده شده اند و جملات شکسته در میان قلاب تکمیل شده اند.^۲

برای نشان دادن کاربرد برخی اصطلاح ها در عبارت، از کتاب قانون فی الطب شاهد هایی وام گرفته شده است.^۳ برای توضیح بیشتر برخی اصطلاح ها در عبارت، مدخل هایی فرعی تنظیم شده اند.^۴ به اصطلاح هایی که در ترکیب معنایی جدید یافته اند مدخلی جداگانه اختصاص یافته است.^۵

تدوین بخش انگلیسی

چند دسته منبع انگلیسی زبان برای گردآوری، کنار هم گذاشتن و مقایسه ی برابرهادهای موجود بررسی شدند. در کنار ویژی های مثبت، ویژگی هایی دیگر در هریک از این منابع باعث می شود مراجعه ی پراکنده و موردی به آنها گمراه کننده باشد.

گردآوری مجموعه ای چون قاموس القانون به قصد نهایی ترجمه کتاب قانون فی الطب انجام شده است، و نه تدوین واژه نامه ای تخصصی برای طب یونانی ایرانی-اسلامی. در حالی که تلاش های آکادمیک منسجم اخیر در زمینه ی طب سنتی ایران، که به قصد رزایی کارایی بالینی آن انجام می گیرد، نیازمند ابزار زبانی دقیق تری است. همچنین در این مجموعه در بسیاری موارد، انتخاب برابرهادهای اصطلاحات عمومی به صورت مکانیکی از زبان میداء (عربی) در زبان مقصد (انگلیسی) با استفاده از واژه نامه های در دسترس انجام گرفته است. در حالی که به نظر می آید، برابرهادهای آیدال را ذهنی آشنا با زبان فارسی می تواند انتخاب کند.

مراجعه به منابع انگلیسی «طب اخلاطی» یونانی می تواند در مورد اصطلاح هایی که به ایده های اولیه ی طب اخلاطی اشاره می کنند مفید باشد. اما از بسیاری از اصطلاحات متعلق به قلمروی طب اخلاطی نمی توان در گفتمان امروزی طب سنتی ایران استفاده کرد. بسیاری از این اصطلاح ها با دیگر به عنوان فن واژه هایی معتبر شناخته نمی شوند و فراموش شده اند، یا در گذر زمان در لباس زبان های اروپایی دلالت های نو یافته اند - دلالت هایی که با آنچه گفتمان طب سنتی ایران نیاز به اراده شان دارد فاصله دارند.^۶

در منابع نوشته شده در چارچوب «طب یونانی» هندوستان، گویا رساندن پیام دغدغه ی اصلی نویسندگان است.

۱. تهر و زبوراً ببینید.

۲. برای نمونه، بیضیه: رطوبتی در چشم که بعد از طبقه ی عنبیه قرار دارد و آن رطوبت صافی است شبیه به سفیده تخم مرغ (قانونچه). رطوبتی است در چشم که مشابه به سپیدی بیضه است، ثونا و صفاً قوماً (از لحاظ رنگ و صفا و قوام)، و لهذا به بیضیه همی گشته [است] (اکبری).

۳. انبضاض را ببینید.

۴. أجل. أجل الطبيعي و أجل الاختراعی را ببینید.

۵. ثبات و ثبات الشهري را ببینید.

۶. هانند واژدی سوداوی (melancholic) که دلالتش، پس از فاصله گرفتن طب رایج در اروپا از میراث یونانی-عربی اش، بیشتر به «سودازده و اندوهگین» نزدیک شده است.

مخاطب این آثار پژوهشگرانی آشنا با عربی و فارسی فرض شده‌اند. آوانویسی اصطلاحات نیز در این منابع سلیقه‌ای، ناهمگون، و در نتیجه غیر قابل استناد است.^۱

رساله‌های تاریخ فلسفه‌ی اسلامی در مورد اصطلاح‌هایی که مربوط به مبانی فلسفی طب هستند، معمولاً دقیق‌ترین برابری‌های انگلیسی را به دست می‌دهند. مشکل آن است که هر پژوهشگر تنها در حوزه‌ی مورد کنجکاوی خود دست به تلاش و نوآوری برای توصیف علمی متولد شده به زبان عربی، در لباس زبان انگلیسی زده است - و تنها در همان حوزه. به عنوان نمونه، پژوهشگری با دغدغه‌هایی متوجه تاریخ فلسفه‌ی اسلامی، به هنگام ارائه‌ی گزارش از توصیف ارائه شده توسط ابن سینا از دستگاه ادراکی انسان، در مقابل اصطلاح «قوة الحافظة» برابر نهاد مناسبی را چون retentive faculty به کار می‌برد. زیرا او احتمالاً با اصطلاح «قوة الماسكة» برخورد نخواهد داشت تا متوجه شود برابر نهاد retentive faculty برای این اصطلاح اخیر انتخابی مناسب‌تر است.

هریک از مقالات و دستنامه‌های آموزشی، که به صورت پراکنده به تبیین ماهیت بیماری‌ها و پیشنهاد برابر نهاد در طب امروز پرداخته‌اند، برای دسته‌ای اصطلاحات ممکن است برابر نهادهایی درخور به دست دهند؛ اما، مانند منابع تاریخ فلسفه‌ی اسلامی، هر یک از این پژوهش‌ها متوجه حوزه‌ای ویژه از گفتار طب سنتی ایران است و در نتیجه، برابر نهادهایی که پیشنهاد می‌دهد، به دلیل نبود نگاهی جامع به اصطلاحات، ممکن است با حوزه‌های دیگر هم‌پوشانی داشته باشد. در نهایت، برابر نهادهای گردآمده کنار هم گذاشته شدند، تا از میان برابر نهادهای موجود، مناسب‌ترین انتخاب شود. از مکرر نبودن برابر نهادها اطمینان حاصل شود و کمبودها مشخص گردند. با مشخص شدن نقاط تاریک، تلاش برای یافتن پیشنهاد برابر نهاد آغاز شد.

در مورد اصطلاحات عمومی، برابر نهاد از فرهنگ‌ها و کنج‌واژه‌های عمومی با رویکرد طبی انتخاب شد. در بسیاری موارد، برای محدود کردن موارد اطلاق اصطلاح، در جهت هدایت به توصیف مورد اراده در این فرهنگ، قیود محصور کننده در قلاب، پیش از برابر نهاد انگلیسی ثبت شدند.^۲

در انتخاب برابر نهاد برای اصطلاحات تخصصی، یک اصل تقریباً همواره رعایت شده است. انتخاب یک واژه‌ی متعارف و دم‌دستی انگلیسی می‌تواند باعث شود مراجعه کننده در یک نگاه تصور کند «می‌داند» دلالت آن واژه چیست. در حالی که ادبیات توصیف کننده‌ی طب سنتی ایران در زبان انگلیسی زیبایی نوپا است و در این قدم‌های اول نیاز است اصرار کند که از واژه‌های انگلیسی مفهومی ویژه اراده می‌کند. برابر نهادی کمتر آشنا «فرست دارد» محتوای ویژه‌ی مورد اراده در گفتمان طب سنتی ایران را به کرسی بنشانند. بنابراین، تلاش بر آن بوده است که تا جای ممکن از واژه‌های کمتر آشنا استفاده شود. برخی برابر نهادهای جاف‌فاده‌ی از پیش موجود نیز طبق همین ملاحظه تغییر داده شدند.^۳

۱. این گونه است که برخورد با جملاتی از این قبیل در این آثار دور از انتظار نیست:

"Akhlat are those moist and fluid parts of the body which are produced after transformation (of surat nau'iyah) and metabolism of the alimanta" - Principles of Human Physiology in Tibb, Hakim Sayed Ishtiaq Ahmed, Delhi, 1980.

"Functions of Balgham: Balgham is a khilt bearing the qualities of a precursor Dam" - Mhatre, P.R.; Greco/Arabic or Unani Medicine, in: Principles of Integrated Medicine, Stepping beyond alternative medicine; Tata McGraw Hill, New Delhi, 2003, p 412.

- Majid Fakhry; A History of Islamic Philosophy; New York, Colombia University Press, 2004, p 144.

۲. زُهوۃ را ببینید.

۳. برای نمونه، در مقابل اصطلاح «ریح» که دلالت‌هایی بسیار ویژه را در هیافت طب سنتی ایران به دنبال خود می‌کشد، مفهوم طنی ای که برابر نهاد به نسبت جاف‌فاده‌ی چون «wind» به ذهنی امروزی می‌رساند صحیح نیست. استفاده از این برابر نهاد در توصیف سبب‌شنایی برخی بیماری‌ها ممکن است باعث کژفهمی شود. آنجا که نیاز است پس از پیشنهاد برابر نهاد «scattering carminative» برای اصطلاح «نفثی»، به توصیف آن پرداخته شود:

دور از انتظار نیست که تداعی‌های اولیه‌ی چنین توضیحی چندان ربطی به بدن انسان و سلامت و بیماری‌اش نداشته باشند. در مقایسه، توصیف این اصطلاح به صورت:

«scattering carminative, a medicine that serves to scatter ventus»^{۱۰۸} by virtue of its hotness^{۱۰۹} مراجعه کننده را ملزم می‌کند که تعریف «ventus» را با مراجعه به مدخلی دیگر ببیند؛ این گونه، نه تنها احتمالاً از کژفهمی پیش‌گیری می‌شود، بلکه در درازمدت، گفتمان طب سنتی ایران این واژه را از آن خود می‌کند.

سرمدخل‌های عربی، براساس روش شناسی متفاوت یافتن برابرنهاد، به چند دسته تقسیم شدند: اصطلاحات آناتومی، واحدهای اندازه‌گیری، مبانی، اصطلاحات طبی به جز بیماری‌ها، نام‌های بیماری‌ها، افعال داروها، اشکال دارویی و سایر اصطلاحات داروسازی سنتی. پس از دسته‌بندی اصطلاحات، و مرور اولیه‌ی منابع و گردآوری برابرنهادهای موجود، اهل فن در هر حوزه مورد مشورت قرار گرفتند.

پس از بررسی اولیه‌ی اصطلاحات و برابرنهادهای موجود و کمبودها، مشخص شد که برای تعدادی از اصطلاحات، برابرنهاد مستقیم، بدون نیاز به توضیح اضافه، از فرهنگ‌ها و دیگر منابع موجود قابل انتخاب و پیشنهاد است. بسیاری از نام‌های اعضا در علم تشریح در دانش امروزی آناتومی برابرنهادهایی دقیق دارند. برخی بیماری‌ها نیز با همان توصیفی که در متون طب سنتی برایشان موجود است، در طب متعارف امروزی برابرنهاد دارند.^۱ برای دسته‌ای دیگر از اصطلاحات می‌توان برابرنهاد پیشنهاد داد، اما فعلاً جا افتادن آن نیاز به توضیحات تکمیلی است. بسیاری اصطلاحات مبانی طب در این دسته قرار می‌گیرند. برای نمونه، در برابر «حار»، برابرنهاد hot به تنهایی گرچه صحیح است، اما تا زمانی که گفتمان ویژه‌ی طب سنتی ایران جا نیفتاده باشد، احتمالاً ابتدا مفهوم رایج گرمی را به ذهن می‌رساند. بنابراین نیاز است که، برای تمایز از دلالت‌های دیگر ممکن برای این واژه، با تعریف کوتاه همراه شود.

در مورد بسیاری از نام‌های بیماری‌ها و برخی اصطلاحات مربوط به داروسازی، شرط احتیاط آن است که برابرنهاد مستقیم، حداقل در این زمان، پیشنهاد نشود. تطابق و مقایسه با پزشکی متعارف در این موارد باید با دقت و احتیاط انجام گیرد، زیرا این کار در بسیاری موارد نیازمند پژوهش‌های گسترده‌ی مروری و بالینی است. همچنین، گاه پیشنهاد برابرنهاد دقیق امروزی همراه با از دست رفتن داده‌های ارزشمند خواهد بود.^۲ در این موارد، چاره‌درآوانویسی^۳ اصطلاح و توصیف آن، با به کار بستن ادبیات ویژه‌ی این قلمرو، دیده شد. انتظار آن است که در طول زمان و به تدریج اصطلاحات این دسته به دسته‌ی پیشین بپیوندند.

در مورد برخی اصطلاح‌های آوانویسی شده، پس از آوانویسی و توصیف، برابرنهادی که «اکنون» به موجه بودن آن تنها گمان می‌رود به شکل «پیشنهاد» ثبت شد. در برخی موارد، جدا از آوانویسی نام بیماری، معنای تحت‌اللفظی آن نیز ذکر و با نشانه‌ی تصویری ویزهای مشخص شده است. این کار از یک سو به فهم بهتر ماهیت بیماری، یا منشاء زبانی نام آن کمک می‌کند؛^۴ از سوی دیگر، در مواردی که حتی پژوهش‌های آینده هم منجر به پیشنهاد برابرنهادی در زبان انگلیسی نشود، شاید تکرار همین ترجمه‌ی تحت‌اللفظی باعث شود، در عمل، عین همین واژه یا عبارت^۵ با توافق جمعی پژوهشگران به عنوان نام بیماری مورد نظر استفاده شود.^۶

بسیاری اصطلاحات که بنا به توضیح بالا هنوز جا نیفتاده‌اند، خود در بدنه‌ی این فرهنگ برای توصیف اصطلاحات دیگر به کار گرفته شده‌اند. در این شرایط، نیاز بود که برای پیش‌گیری از کوفته‌ی، این اصطلاح‌ها به روشی متمایز شوند.^۷ جزاین دسته، برخی اصطلاحات آوانویسی شده نیز در جای دیگر، جز در مدخل اصلی، مورد اشاره قرار می‌گیرند. در این فرهنگ، برای تمایز این دو دسته اصطلاح، ایجاد امکان پیگیری توصیف آنها با ادبیات طب سنتی ایران و یافتن اصطلاح عربی که سرمدخل قرار گرفته است، سازوکاری ویژه تعبیه شد. هرمدخل اصلی در این فرهنگ دارای شماره‌ای است. هر جا اصطلاحی از این دو دسته به کار رفته است، شماره‌ی مدخل اصلی پس از

۱. مانند جذام (leprosy)، داء الفیل (elephantiasis)، یا عرق النساء (sciatica).

۲. سَلْعَة را ببینید.

۳. نک: آوانویسی.

۴. داء الحَمَة را ببینید.

۵. ثَنَوَة السَّوَة را ببینید.

۶. نک: ویژگی‌ها و راهت‌های استفاده؛ نیز: جدول کاربرد نشانه‌ها در بخش انگلیسی.

۷. برای نمونه، اصطلاح تشخیص در بافت طبی در زبان انگلیسی این گونه توصیف می‌شود: «(med) to ingest a hot medicine»

مشخص نشدن اینکه hot در این عبارت، اصطلاحی ویژه‌ی گفتمان طب سنتی ایران است، می‌تواند مراجعه‌کننده‌ی ناآشنا به این گفتمان را سردرگم کند.

اصطلاح به صورت بالانگاشت ثبت شده است، تا با مراجعه به مدخل اصلی و مرور دلالت دقیق آن اصطلاح در بافت طب سنتی ایران از کوفه‌پی جلوگیری شود.^۱

در بخش انگلیسی منبع به صورت مستقیم ذکر نشده است. زیرا، برخلاف بخش فارسی، ذکر مستقیم منبع کمکی برای انتخاب دلالت مورد نیاز مراجعه‌کننده نمی‌کند. در این بخش دلالت‌های مختلف با نشانه‌هایی از هم تفکیک شدند. حوزه‌ی کاربرد هر اصطلاح در یکی از چهار دسته‌ی آناتومی، مبنای، طب و داروسازی مشخص شد.^۲

در انتهای کار، فرهنگ برای اطمینان از به‌سامان بودن ارجاع‌ها در بخش فارسی و انگلیسی و بسته بودن فرهنگ -یعنی اطمینان از اینکه هر اصطلاحی که برای توضیح و توصیف سرمدخلی به کار رفته، در جای خود سرمدخل قرار گرفته است- به آزمون گذاشته شد.

آوانویسی

آوانویسی ثبت شکل آوایی واژه در یک زبان است با استفاده از الفبای زبانی دیگر. مراد از آوانویسی در این فرهنگ ثبت شکل آوایی عربی با استفاده از حروف الفبای لاتین بر اساس ضوابطی ویژه است. از میان ضوابط موجود، با توجه به کارکرد مورد نیاز این فرهنگ، آوانویسی برای واژه‌ها بر اساس روش مفسوب کتابخانه‌ی کنگره‌ی ملی آمریکا^۳ و در ترکیب‌های وصفی و اضافه، بر اساس روش پیشنهادی گروه متخصصین اسامی جغرافیایی سازمان ملل متحد^۴ انجام شده است.

آوانوشت‌های پیشنهادی «کتابخانه‌ی کنگره‌ی ملی آمریکا» به این دلیل برای آوانویسی اصطلاحات در این فرهنگ انتخاب شدند، که در مقایسه با استانداردهای دیگر معمول، ساده و سراسر هستند.^۵ اما پیروی از این شیوه برای ثبت بیش از یک واژه -یعنی در آوانویسی ترکیب‌های وصفی و اضافه- به معنی داشتن این انتظار از مراجعه‌کننده است که قواعد روخوانی عربی را در حد شناختن حروف شمسی و قری بدانند. به عنوان نمونه، بر اساس این شیوه، اصطلاح اخْتِنَائِي الرَّحْمِ به صورت *ikhhtināq al-rahim* آوانویسی می‌شود. در حالی که این عبارت هیچگاه این گونه خوانده نمی‌شود. این نقص در این فرهنگ با انتخاب شیوه‌ی پیشنهادی «گروه متخصصین اسامی جغرافیایی سازمان ملل متحد» برطرف شد؛ چنین اصطلاحی به شکل *ikhhtināq or-rahim* آوانویسی شده است.

تقدیر و تشکر

پایان یافتن این تلاش و امداد راهنمایی‌ها و حمایت‌های این افراد است: دکتر کریم‌تین نریا باغانقلیچی، دکتر مهناز خانوی، دکتر روجا رحیمی، دلناز سالار بهزادی، دکتر فاضل شمس، مانی صالحی، گیارش علیبی، دکتر فرزانه غفاری، دکتر روشنک قدس، استاد علیرضا مسعودی، سپهر معینی، دکتر بهار منصوری، محمد نبوی، دیوید محمد یعقوبی و ندا شریف‌زاده. همچنین بایسته است از حمایت‌های مرکز تحقیقات طب سنتی برای تدوین این پروژه و آماده‌سازی و چاپ این فرهنگ سپاسگزاری گردد.

گردآورندگان - تابستان ۱۳۹۳

۱. مانند توصیف دارویی محرقی:

(pharm) caustic: a very hot ¹³⁸⁴ medicine that burns up the organ's moisture and leaves behind its cinder

یا توصیف بیماری تار الفارینی:

(med) nār al-farṣī: blistery progressive bathr ¹³¹⁷, accompanied by pruritus and burning, caused by burned chole ¹³¹⁴ blended with atrabile ⁷²¹

۲. نک: ویژگی‌ها و راهنمای استفاده، تیزیه: جدول کاربرد نشانه‌ها در بخش انگلیسی.

3. American Library Association, Library of Congress

4. United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN)

۵. نک: جدول نشانه‌های آوانویسی.

ویژگی‌ها و راهنمای استفاده

فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران (عربی - فارسی - انگلیسی) فرهنگی است تخصصی، که در آن اصطلاحات طب عربی و واژگان پرکاربرد استخراج شده از متون مهم طب ایران گرد آمده‌اند. مدخل‌ها در این فرهنگ براساس الفبای عربی مرتب شده‌اند. هرمدخل شامل: سرمدخل عربی، تعریف و توصیف آن به زبان فارسی، برابرها و آن در زبان انگلیسی و یک شماره است. ساختار این فرهنگ به گونه‌ای تنظیم شده است که، افزون بر پژوهشگران فارسی‌زبان، برای هر فرد آشنا به عربی و انگلیسی نیز قابل استفاده باشد.

شمایل این فرهنگ ممکن است در نظراول چندین سراسرست نباشد. این شمایل است که به اقتضای ویژگی‌های این فرهنگ در طول گردآوری آن تکامل یافته است؛ امید گردآورندگان آن است که مراجعه‌کنندگان، نه تنها برای استفاده‌ی بیشینه از این فرهنگ، بلکه برای پیش‌گیری از برداشت اشتباه، زحمت آشنایی با نظام ویژه‌ی این فرهنگ را بر خود هموار کنند. همچنان که با گذشت زمان، اصطلاح‌های طب سنتی ایران دلالت‌های امروزی سراسرتری می‌یابند، شمایل فرهنگ در هر ویرایش ساده و ساده‌تر خواهد بود.

سرمدخل‌ها: اصطلاحات تخصصی مربوط به مبانی طب، آناتومی، داروسازی، واحدهای اندازه، اصطلاحات طب و نام‌های بیماری‌ها در این فرهنگ سرمدخل قرار گرفته‌اند. دو دسته واژگان عمومی نیز به عنوان سرمدخل در نظر گرفته شده‌اند. مفردات دارویی در این فرهنگ، با یک استثناء، سرمدخل قرار نگرفته‌اند.^۱

ترتیب مدخل‌ها: مدخل‌ها به ترتیب حروف الفبای زبان عربی مرتب شده‌اند. ترتیب حروف الفبای زبان عربی مشابه الفبای زبان فارسی است، جز آنکه چهار حرف پایانی آن، بر خلاف الفبای زبان فارسی، «ن < ه < و < ی» است. تشدید در ترتیب سرمدخل‌ها به حساب نیامده است.

مدخل‌های ارجاعی: تمام صورت‌های جمع به صورت مفرد واژه ارجاع داده شده‌اند، مگر آنکه صورت جمع مصطلح‌تر باشد (اُزواج را ببینید) یا دلالتی ویژه یافته باشد (قراقر را ببینید). اشکال نگارشی هر اصطلاح که کمتر رایج هستند به شکل اصلی آن، که سرمدخل قرار گرفته است، ارجاع داده شده است. اصطلاح‌های مترادف به سرمدخل اصلی ارجاع داده شده‌اند (سُرسام البارد را ببینید).

مدخل‌های فرعی: چند دسته اصطلاح به شکل مدخل‌های فرعی ارائه شده‌اند: صورت اضافی یا وصفی از سرمدخل که کاربردی ویژه در منابع طب سنتی ایران دارد (شراب و شراب الزجاج را ببینید)؛ اصطلاحی منسوب به سرمدخل (صدید و ضدیدی را ببینید)؛ عبارتی که سرمدخل در آن به صورت اصطلاحی به کار می‌رود (طَرَف و طَرَف مِنَ الْبَدَنِ را ببینید). شماره مدخل‌های اصلی: هرمدخل اصلی دارای شماره‌ای است. این شماره‌ها همان شماره‌های هدایت‌کننده در بخش انگلیسی هستند که به صورت بالانگاشت ثبت شده‌اند و برای پیگیری دلالت‌های ویژه‌ی برخی اصطلاحات کاربرد دارند.^۲

بخش فارسی

در تنظیم توضیحات بخش فارسی از چندین منبع عمومی و اختصاصی در طب استفاده و منبع تک تک برابرها، تعاریف، معانی و شاهدها با شکل اختصاری نام کتاب مشخص شده است. برابرها و تعاریف‌های فارسی از دلالت عمومی به دلالت اختصاصی اصطلاح مرتب شده‌اند، تا ارتباط منطقی مفهوم عام و خاص حفظ شود و منتج بودن دومی از اولی قابل پیگیری باشد.

مراجعه‌کننده در برخی مدخل‌ها ممکن است به داده‌های متناقض در توصیف سرمدخل برخورد کند.^۳ در مورد واحدهای اندازه، پرکاربردترین مقادیر به عنوان معادل امروزی ذکر شده است. این معادل امروزی تنها سرخنی اولیه برای مراجعه‌کننده است و نباید به عنوان پاسخ نهایی در نظر گرفته شود.^۴

۱. تک: درآمد، گردآوری اصطلاحات، انتخاب و ساماندهی سرمدخل‌ها.

۲. تک: درآمد، تدوین بخش انگلیسی.

۳. تک: درآمد، تدوین بخش فارسی.

۴. تک: جدول نام‌های اختصاری و کامل کتاب‌های مورد استناد.

۵. تک: درآمد، تدوین بخش فارسی.

۶. تک: درآمد، تدوین بخش فارسی.

در برخی مدخل‌های تخصصی، آنجا که گمان می‌رود مقایسه با مدخلی دیگر مفید باشد، مراجعه‌کننده با علامت قس: ... به آن مدخل هدایت شده است. در این بخش تلفظ‌های دیگر سرمدخل، اشکال نگارشی دیگر و صورت جمع آن گرد آمده است.^۱

بخش انگلیسی

تمام برابرهاهای عمومی و برابرهاهای تخصصی، که معادل دقیق و قابل اتکای اصطلاح غربی در زبان انگلیسی هستند، با قلم معمولی ثبت شده‌اند. تمام اصطلاحات عربی، که به جای ارائه‌ی برابرها برایشان در زبان انگلیسی به همان شکل اصلی حفظ شده‌اند، آوانویسی شده‌اند.^۲ واژه‌ها و عبارات‌هایی که با قلم ایتالیک مشخص شده‌اند آوانوشتی اصطلاح عربی هستند. برخی اصطلاح‌های به کار رفته در بخش انگلیسی با شماره‌ای بعد از خود به صورت بالانگشت مشخص شده‌اند. این شماره مراجعه‌کننده را به مدخل اصلی‌ای هدایت می‌کند که در آن توصیف دقیقی آن اصطلاح عربی یا انگلیسی قابل دستیابی است (ذواء الغدائی، سپس دواء و سپس کیفیت را ببینید).^۳ در مورد واحدهای اندازه، برگزیده‌ترین مقادیر به عنوان معادل امروزی ذکر شده است. این معادل امروزی تنها سرخوی اولیه برای مراجعه‌کننده است و نباید به عنوان پاسخ نهایی در نظر گرفته شود.^۴

در این بخش، برابرهاهای متعلق به سطوح معنایی متفاوت با عدد از یکدیگر تفکیک شده‌اند. در مواردی که برای یک سرمدخل برابرهاهای عمومی و تخصصی وجود دارد، آن‌ها به ترتیب از عمومی‌ترین دلالت آن اصطلاح تا تخصصی‌ترین آن‌ها مرتب شده‌اند. برابرهاهای متعلق به مقوله‌های نحوی یکسان با ویرگول (،) و متعلق به مقوله‌های نحوی متفاوت با نقطه و ویرگول (،) از هم تفکیک شده‌اند.

حوزه‌ی کاربردی برابرهاهای تخصصی در چهار بخش طب (med)، آناتومی (anat)، داروسازی (pharm) و مبان‌ی (princ) مشخص شده است. در مواردی که ممکن است مشخص نشدن زمینه‌ای که اصطلاح در آن استفاده می‌شود منجر به بدفهمی شود، داده‌های زمینه‌ای مربوط قبل از برابرها در قلاب قید شده است (حقیف را ببینید). گاه واژه‌ای با شکل نوشتاری واحد متعلق به مقوله‌های نحوی متفاوت و در نتیجه دارای معانی متعدد است؛ این امر ممکن است موجب برداشت اشتباه از برابرها ارائه شده در انگلیسی شود. در این موارد با مشخص کردن مقوله‌ی نحوی مورد اراده‌ی این فرهنگ از کفهمی پیش‌گیری شده است (رژین را ببینید).

پس از صورت آوانوشتی برخی اصطلاح‌ها ترجمه‌ی تحت‌اللفظی آن درون قلاب (= LITERAL TRANSLATION) قید شده است (داء القُلب را ببینید). در مورد برخی بیماری‌ها که از برابرها امروزی‌شان اطمینان کافی موجود نیست، اما به برابرهاده‌ی گمان برده می‌شود، برابرها پیشنهادی در انتهای توضیح انگلیسی بیماری آوانوشتی درون قلاب (≈ SUGGESTION) مشخص شده است (ذو سنطار یا را ببینید).^۵ در مدخل‌هایی که مقایسه با مدخلی دیگر برای فهم توصیف ارائه شده در زبان انگلیسی مفید فرض شده است، مدخل پیشنهادی پس از عبارت COMPARE ذکر شده است (رَبْو را ببینید). در مورد اسامی بیماری‌هایی که داده‌های ریشه‌شناختی و تاریخی به فهم تعریف ایشان در طب سنتی ایران کمک می‌کند، این اطلاعات پس از عبارت ETYM قید شده‌اند (ذیابیطس را ببینید). در تنظیم این بخش از ضبط آمریکایی کلمات استفاده شده است. برای حفظ ایجاز از اختصا‌رهای معمول در فرهنگ‌های انگلیسی استفاده شده است.^۶

۱. نگ: نشانه‌های اختصا‌ری بخش فارسی.

۲. نگ: درآمد، آوانویسی.

۳. نگ: درآمد، تدوین بخش انگلیسی.

۴. نگ: درآمد، تدوین بخش انگلیسی.

۵. نگ: درآمد، تدوین بخش فارسی.

۶. نگ: درآمد، تدوین بخش انگلیسی.

۷. نگ: جدول نشانه‌های اختصا‌ری بخش انگلیسی.

نام‌های اختصاری و نشانه‌ها

نام های اختصاری و کامل کتاب های مورد استناد	نشانه های اختصاری	نشانه های فارسی
نام اختصاری	نام کامل	شماره منبع در کتابخانه فارسی
آدنوش	فرهنگ عربی به فارسی آدنوش	۱
آندراج	فرهنگ آندراج	۱۴
داروهای قلبی	داروهای قلبی، شرح ادویه قلبیه ابن سینا	۳۷
اشارات	اشارات ابن سینا	۳۴
اغراض	الاغراض الطبیبة تصحیح دکتر حسن تاجبخش	۷
اقرب	اقرب المواد	۱۴
اکبری	طب اکبری	۱۶
اکسیر	اکسیر اعظم	۱۷
الماء	کتاب الماء	۲۶
المنجد	فرهنگ عربی به عربی المنجد	۱۳
الهی	آنانوس استخوان ششانی و تنه دکتر بهرام الهی	۲۳ و ۲۴
بحر	بحر الجواهر	۲۱ و ۲۲
ناج	ناج العروس	۱۴
تحفه	تحفه المؤمنین	۴
تحفه خانی	تحفه خانی	۳۶
خلاصه	خلاصه الحکمة	۱۲
دهخدا	لغتنامه دهخدا	۱۴
ذخیره	ذخیره خوارزمشاهی سید اسماعیل جرجانی	۱۱
روزری	مصادر روزری	۱۴
زهرای	جراحی و ابزارهای آن	۴۲
غیات	غیات اللغات	۱۵
فرهنگ اغراض	فرهنگ کتاب اغراض تألیف دکتر حسن تاجبخش	۱۵
قاموس	قاموس القانون	۴۳
قانون	القانون فی الطب	۸
قانون شرف	قانون در طب ترجمه عبدالرحمن شرفکندي	۱۰
قانون م	قانون در طب ترجمه علیرضا مسعودی	۹
فریادین	فریادین کبیر	۲۷
کشف	کشف اصطلاحات الفنون	۱۴
کناش فی الطب	کناش فی الطب نوشته یعقوب کشکری	۳۹
مخزن	مخزن الادویه	۴۴
مطلع الطب	مطلع الطب نامری، میرزا ابوالحسن خان تهرانی	۴۰
ملکی	کامل الصناعة الطبية	۱۹
مثنوی	مثنوی اللغات	۱۴
منشی	منشی الارب	۱۴
منطق صوری	دوره مختصر منطق صوری	۳
موسوعه	موسوعة وحدات القیاس العربیة و الإسلامیة	۴۵
مذهب	مذهب الأحماء	۱۴
نام	ناظم الأخیاء	۱۴
نصاب	نصاب القیاس	۱۴
هدایة	هدایة المعلمین	۲۰
جمع	جمع	۱
جمع آن	جمع آن	۱
جمع الجمع	جمع الجمع	۱
قس	مقیاسه کتبی	۱
گ	گردآوردگان	۱
س	نظرات دکتر ابوالقاسم سلطانی	۱
نشانه های اختصاری بخش انگلیسی	نشانه های اختصاری بخش انگلیسی	
اختصار	اختصار	
intransitive verb	vi	
transitive verb	vt	
Adjective	adj	
Noun	n	
Somebody	sb	
Something	sth	
Grams	grms	
Liters	litrs	
کاربردها در بخش فارسی	کاربردها در بخش فارسی	
معنی اصطلاح دشوار	معنی اصطلاح دشوار	
توضیح گردآوردگان	توضیح گردآوردگان	
مراجعة کتبی	مراجعة کتبی	
دهخدا	دهخدا	
قس	مقیاسه کتبی	
کاربردها در بخش انگلیسی	کاربردها در بخش انگلیسی	
جدداً کتبی	جدداً کتبی	
جدداً کتبی معانی متفاوت	جدداً کتبی معانی متفاوت	
جدداً کتبی برابرهای متعلق به	جدداً کتبی برابرهای متعلق به	
مقوله های نحوی یکسان	مقوله های نحوی یکسان	
جدداً کتبی برابرهای متعلق به	جدداً کتبی برابرهای متعلق به	
مقوله های نحوی متفاوت	مقوله های نحوی متفاوت	
حوزه کاربرد	حوزه کاربرد	
اطلاعات باقی	اطلاعات باقی	
پیشهاد	پیشهاد	
ترجمه تحت القلم	ترجمه تحت القلم	
دادهای ویژه شاخشی	دادهای ویژه شاخشی	
مقیاسه کتبی	مقیاسه کتبی	